

İsmail Bey Gaspıralı: Zamanımız Meseleleri

Bilge Kağan Şakacı¹

Özet

Kırım Türkleri'nden büyük fikir adamı, yazar, edebiyatçı, gazeteci, yayımcı, eğitimci, belediye başkanı İsmail Bey.

Avrupa'daki seyahat ve gözlemlerinin Frengistan Mektupları, Darürrahat Müslümanları, Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene adlı eserlerinde önemli rolü olduğu açıktır. Ayrıca "sosyalizm meselesi hakkında eser veren ilk siyasetçi Müslüman yazarlardan" biridir.

Gaspıralı halkın içinde sürekli olarak yer almış, onların düşünce ve beklentilerini çok iyi kavramış, nabzını tutmayı bilmiştir. Kırım Türkleri'nin sosyal hayatını Fransa'da ve Türkiye'de edindiği bilgi ve gözlemlerinin yardımıyla yakından incelemiştir. 1879'da Bahçesaray belediye başkanı olmuş ve 1882 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. 1880'de Litvanya Tatarları arasına bir seyahat yapmıştır. "Rusya Müslümanları" adlı eserinde de bu seyahatin olumlu etkilerini görebiliriz. Bu eserde, Gaspıralı, İslam toplumlarına "modernleşme"nin ne gibi yararları olacağını açıklamak isterken Litvanya'da yaşayan Tatarları "Batılılaşmış" Müslümanlara örnek olarak göstermiştir.

İsmail Bey, bütün hayatı boyunca Rus hükümetinin dikkatini çekmemek için çok ihtiyatlı davranmıştır. Fakat O, yine de dikkatli okunduğunda ima veya kinaye yoluyla asıl maksadını okuyucuya ulaştırmasını bilmiştir. Hatta Rusya'ya dağıtılan ile Türkiye'ye gönderilen Tercüman nüshaları aynı değildir. İçeriklerinde ve baskı tarihlerinde bile farklılık mevcuttur. Gençlere itidal tavsiye etmiş, siyasetten daha çok eğitim meselesine önem vermek gerektiğini savunmuştur. İsmail Bey, 1914 yılında 63 yaşında iken vefat etmiştir. Ömrü boyunca bıkmadan, usanmadan Türkler arasında kültürel bütünleşmeyi ve Rusya Müslümanları arasında "modernleşmeyi" sağlamak için çok yönlü çalışmalar yapmıştır.

Türk İslam dünyasının geleceği O'nun düşünce hayatında önemli bir yer işgal etmektedir. Kentleşme ve yerel yönetimle ilgili eleştirileri özellikle Darürrahat Müslümanları eserinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda İsmail Gaspıralı'nın hayatı ve eserleri incelenerek, görüşleri ile günümüzün bazı sorunlarının çözümleri arasında bir köprü kurulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gaspıralı, Kırım, Tercüman, Kentleşme, Yerel yönetim.

¹ Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı Başkanı
ksakaci@gmail.com

Giriş

Kırım Türkleri'nden büyük fikir adamı, yazar, edebiyatçı, gazeteci, yayımcı, eğitimci, belediye başkanı, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sözünün sahibi İsmail Bey 1851'de Kırım Avcıköy'de doğar. Rus kurallarına uygun olarak babasından kendisine geçen soyluluk ünvanı nedeniyle, babasının doğum yerini belirten "Gaspınski" (Türkçe'de Gaspıralı) aile adını kullanacaktır. Kırım'da ve Türkiye'de bu adın yaygın şekli Gaspıralı'dır. Bu çerçevede Türkçe'de "İsmail Gaspıralı" yahut "Gaspıralı İsmail Bey" biçiminde kullanılması daha uygundur.

İsmail Bey, ilköğrenimine Bahçesaray'da başladı ve tahsili 10 yaşına kadar devam etti. Sonrasında Akmescit (Simferepol)'teki askeri koleje gönderildi. İki yıl burada eğitim gördükten sonra Varoney kentindeki askeri liseye ve sonunda da Moskova askeri lisesine nakledildi. 1867 yılında Girit'te Rum ayaklanması başlamıştı. Bir arkadaşı (Mustafa Mirza Davidoviç) ile gizlice okuldan kaçıp, Rusya'dan ayrılmayı ve Girit'te asilere karşı gönüllü Türk subayı olmayı kararlaştırdı. Ancak İstanbul'a gitmek üzere vapura binmeye çalışırken yakalandılar, Bahçesaray'a gönderildiler. Böylece İsmail Bey'in Moskova'daki öğrenim hayatı sona erdi. 1868'de 17 yaşında iken Zincirli Medrese'de (Bahçesaray) Rusça öğretmenliğine tayin edildi. Öğrenimini tamamlamak ve belirli ölçüde askeri lisede edindiği Fransızca'yı ilerletmek amacıyla 1871'de Viyana, Münih ve Stuttgart üzerinden Paris'e gitti. Avrupa'daki seyahat ve gözlemlerinin Frengistan Mektupları, Darürrahat Müslümanları, Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene adlı eserlerinde önemli rolü olduğu açıktır. Ayrıca "sosyalizm meselesi hakkında eser veren ilk siyasetçi Müslüman yazarlardan" biridir. 1874'e kadar Paris'te kaldı, ardından Londra'ya gitmiş olmalıdır. 1874'te İstanbul'a geldi. Gazeteciliğe ve yazarlığa İstanbul'da başladı. İstanbul'da iken bazı Rus gazetelerine (Moskova ve Petersburg'daki) İstanbul ve Osmanlı hayatı ile ilgili "doğulu renklerle süslü yarı hayali mektuplar" yazar. 1875'te Kırım'a döndüğünde, "dünyada olup bitenleri kavramış, neler yapması gerektiği hakkında zihninde projeler belirlemeye başlamıştır."

Gaspıralı halkın içinde sürekli olarak yer almış, onların düşünce ve beklentilerini çok iyi kavramış, nabzını tutmayı bilmiştir. Kırım Türkleri'nin sosyal hayatını Fransa'da ve Türkiye'de edindiği bilgi ve gözlemlerin yardımıyla yakından inceledi; "köyler dolaştı, halkın arasına karıştı, onların problemlerini, dini ve iktisadi hayatını, Ruslarla ilişkisini çok daha iyi kavradı, bilgilerini gözlemlerini ilerde yazacağı fikri ve edebi eserlerde ustalıkla kullandı." 1875'te Yalta İslam Mektebi'nde Rusça öğretmenliğine atandı. 1878'te Bahçesaray'a Belediye Başkan Yardımcısı seçildi. 1879'da ise Belediye Başkanı oldu ve 1882 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 1880'de Litvanya Tatarları² arasına bir seyahat yapmıştır. "Rusya Müslümanları" adlı eserinde de bu seyahatin olumlu etkilerini görebiliriz. Bu eserinde, Gaspıralı, İslam toplumlarına

² Litvanya Tatarları, Tatar ulanlarının türemeleridir. Bunlar Polonya ile mücadele için Litvanya knazları tarafından yiğit süvari ve sadık muhafız olarak kiralanmıştır. Bu paralı askerlerin bir kısmı kendilerine verilen geniş imtiyazlar ve Litvanyalı kızlarla evlenme hakları sayesinde Litvanya'da yerleşmişlerdir. Litvanya Tatarlarının birinci nesli daha çok Litvanyaca konuşuyordu. Bunun sebebi eşlerinin Tatarca bilmemeleridir. Birkaç nesilden sonra Tatarca kullanımdan kalktı ve Litvanya dili Tatarların milli dili oldu (Gaspıralı, 2005c: 105).

“modernleşme”nin ne gibi yararları olacağını açıklamak isterken Litvanya’da yaşayan Tatarları “Batılılaşmış” Müslümanlara örnek olarak göstermiştir. “Onların eğitilmiş, bilgili olmaları toplum içinde kadınlara değer verilmesi”, kadınların iyi eğitilmiş olmaları, sosyal hayat, din anlayışı İsmail Bey’i çok etkilemiştir.

Kendisine bir matbaanın gerektiğinin bilincindedir. Çünkü gazete çıkartabilmesi, ilerde açmayı planladığı yeni mekteplerde okutulacak ders kitaplarını basması için matbaa gerekmektedir. İsmail Bey, bu amaçlarla Petersburg’dan bir matbaa makinası alır, hurufatı ise İstanbul’dan temin eder. Yayımcılık yanında bazı ticari işlerle de uğraşmıştır. İsmail Bey, işleri gereği birçok yolculuk yaptığı gibi “fikirlerini ve eserlerini yaymak, Tercüman’ı tanıtmak, Türk ve İslam dünyasının birçok yerlerini kendi gözleriyle görüp doğrudan fikir sahibi olmak, ileri fikirli insanlarla tanışıp işbirliği yapabilmek amacıyla da birçok seyahat yapmıştır.” Bu seyahatlerin nereye, ne zaman yapıldığı hakkında çeşitli arşivlerde bazı belgeler bulunmakla beraber Tercüman’da da bilgi verilmiştir. Yukarıda sayılanlar haricinde Gaspıralı’nın seyahat ettiği kimi yerler: Kazan, Kafkasya, Azerbaycan, Bulgaristan, Mısır, Hindistan’dır.

İsmail Beyi bütün hayatı boyunca Rus hükümetinin dikkatini çekmemek için çok ihtiyatlı davranmıştır. Fakat O, yine de dikkatli okunduğunda “ima veya kinaye yoluyla asıl maksadını okuyucuya ulaştırmasını bilmiştir ve okuyucusu da bir zaman sonra onun aslında ne dediğini anlayacak noktaya gelmiştir.” Rusya’da dağıtılan ile Türkiye’ye gönderilen Tercüman nüshaları aynı değildir. İçeriklerinde baskı tarihlerinde bile farklılık mevcuttur. Gençlere “itidal tavsiye ediyor, siyasetten daha çok eğitim meselesine önem vermek gerektiğini savunuyordu.” (Akpınar, 2005a: 16-62).

İsmail Bey, “dönemin şartları gereği birçok yazısında açıkça ismini kullanmamış zaman zaman bazı takma adlardan yararlanmıştır.” (Akpınar, 2005b: 64). Kendine takma ad olarak “Molla” kelimesini seçtiği anlaşılmaktadır. “Önce ‘Küçük Molla’ sonra ‘Genç Molla’ ve nihayet Frengistan Mektupları ve diğer bazı eserlerinde yaygın olarak kullandığı ‘Molla Abbas Fransevi’ imzası gibi.” (Akpınar, 2005c: 13). Molla Abbas Fransevi, onun en çok kullandığı adlardan biridir. O, bu imza ile Taşkentli Molla Abbas adlı kahramanının Avrupa ve Afrika’daki maceralarını, seyahatlerini konu alan eserler de kaleme almıştır. Bir seri oluşturan bu eserler: Frengistan Mektupları, Darürrahat Müslümanları, Sudan Mektupları, Kadınlar Ülkesi, Molla Abbas Fransevi’ye Tesadüf – Gülbaba Ziyareti. Bu eserlerin hepsi ortak bir kahramana sahiptir (Akpınar, 2005b: 64). Molla Abbas imzası, ona, “açıktan açığa yazılarında dile getirmekten kaçındığı bazı problemleri, İslâm cemiyetine yöneltilmiş bazı sert tenkitleri roman, hikâye ve fikir eseri görünümünde açıklama imkânı vermiştir.” Bu açıdan bu eserler, Gaspıralı’nın “fikir dünyasının anahtarlarını” taşımaktadır. Çünkü bu eserlerde Molla Abbas ve diğer kahramanların dilinden birçok düşüncesini çok daha açık ve etkili bir şekilde dile getirmiştir. Darürrahat Müslümanları’nın başlangıcında Endülüs Müslümanlarının tarih ve medeniyetleri hakkında çok geniş bilgi verir. Daha sonra ise Molla Abbas’ın gözlemleriyle Endülüste gizli bir vadiye yaşayan “çok bilgili, yüksek medeniyete sahip Arap Müslümanlarının hayatı, medeniyeti” anlatılır. Eserin bu kısmında ideal Müslümanların

gözüyle yani gizli ülkede yaşayan Endülüs Müslümanlarının bakış açısıyla Avrupa ve Doğu (özellikle Türkistan) alemi çok açık ve sert bir biçimde eleştirilmiştir. Gaspıralı, böylece "ideal İslâm" karşısında Müslümanların, Türk aleminin ne kadar yanlış ve zavallı bir hayatı bulunduğunu açığa çıkarma olanağı bulur. Bu eserde, "Endülüs Araplarının temsil ettiği ideal İslâm anlayışının ışığında, Müslümanların-Türklerin sıkı sıkıya tutunduğu ve korumaya çalıştığı 'dini-ahlaki değerlerin', bazı kanaat ve adetlerin ne derecede İslâma uygun olduğu tartışmaya açılır." (Akpınar, 2003:184-188).

Gaspıralı'nın Medeniyet Algısı

Osmanlı Türkçesi'ndeki medeniyet kelimesi, Arapça'da "kent" anlamına gelen ve müdûn köküne dayanan medîne isminden türetilmiştir. Medenî (medeniyete) ve medînî ise "kente mensup olan, kentli" mânasına gelmektedir. Düşünce tarihi boyunca medeniyet teriminin kazandığı anlamların ortak noktası kent hayatının "sosyal, siyasal, entelektüel, kurumsal, teknik ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim, düzey ve fırsatları" ifade ediyor olmasıdır (Kutluer, 2003: 296). Günümüzde medeniyet terimi üç ayrı anlamda kullanılmaktadır. a. Başkalarına karşı görgülü davranma konusunda insana kendini kontrol etme yeteneği veren değer ve kurallar bütünüdür. b. Gelişmiş toplumu, gelişmemiş toplumlardan ayıran özelliklerdir. c. Ortak özellikler gösteren sosyal gruplar veya bunların bütünüdür (Görgün, 2003: 298).

"Medeni" kelimesini Gaspıralı da "kentli", "medeniyet" kelimesini ise "kentlilik" manasında kullanmaktadır. Gaspıralı'nın görüşleri çerçevesinde konuyu analiz etmeye çalışalım. Kentli bir insan kırdan ve sahrada oturan bedevi bir insandan rahatça, esenlikçe, ihtiyatlıca ve emniyetlice bir halde yaşayabileceğinden "medeniyet"ten söz edilirken insanların rahat, esenlik, emniyet üzere yaşamakta olduğu bir usul ve yaşama biçimi olduğu sonucu çıkarılır. Bunun için bir medeniyetin sayesinde insanlar, halkça ne derece rahat ve emin yaşarlarsa medeniyetin derecesi dahi ona nisbeten ileridedir. Medeniyetin ölçütü, halkın ondan istifadesidir (Gaspıralı, 2005b: 162).

Şimdiki medeniyet yeni bir medeniyet değildir. Eski yaşam biçiminin son şeklidir. Buna karşı iki itiraz söz konusu olabilir:

1. Her ne kadar Avrupa medeniyeti eski medeniyetlerden doğmuş ise de onlarda bulunmayan bir taze ruh ile (Hristiyanlık ile) taze can almıştır (Gaspıralı, 2005b: 163).

Avrupa medeniyeti Hristiyanlık ile yanyana devam etmiştir; fakat Hristiyanlık insanların geçimine ve birbiriyle ilişkisine yeni bir temel oluşturamamıştır. Hristiyanlığın başlangıcı, insanın yaratılışına aykırı birçok ahlaki kuraldan ibarettir. Bu kuralları yayanlar "kilise" beyliği teşkil edip, eski medeniyete taze can ve esas vermeyip, aksine kendileri eskilerin yaşam kurallarına boyun eğdiler. Baronlar, şövalyeler ve şato sahiplerinin, Roma soylularının yerine geçmesi gibi ruhban (din adamları) yerine kilise erbabı yerleşti. Halkın ise Roma medeniyetinin çöküp Avrupa'nın (güya) yeni medeniyetinin doğduğundan hiç haberi olmadı. Yine eski hukuksuzluk, talihsizlik,

ölçüsüz sıkıntı ve zahmetten halk kurtulamadı. Aletler, usuller, örnekler değişti; fakat sonuç eski halinde kaldı.

2- Avrupa'nın şimdiki medeniyeti eksik bir medeniyettir; yapısı gereği zamanla ahlakın ve anlayışın ilerlemesi sayesinde eski medeniyetlerden kabul ettiği bazı esasları terk ederek iyice parlaklık kazanır.

Eksik esasları terkeder, yeni esas üzere kurulur ise bu medeniyet olgunlaşır. Ancak buna taze medeniyet denilir ise de Avrupa veya Hristiyan medeniyeti denilmez. Bu şöhretli medeniyetin namı ve zamanı geçmiş olur! (Gaspıralı, 2005b: 164) Çok ertelere dalmayalım. Avrupa'nın medeni hali neydi ve şimdi nedir? Avrupa'nın hangi bir tarafına bakılırsa koca bir vilâyet ve bir milyonluk ahali, zulüm altında ezilip, bir dük, beş baron, on beş şövalye ve kırk papaza esir ve hiçbir hakkı olmayan hayvan gibi onlara alet ve geçim vasıtasıydı. Ve bu da taze medeniyete taze can veren Hristiyanlığın en parlak, en güçlü, nüfuzlu zamanıydı (Gaspıralı, 2005b: 165).

19. yüzyılın medeni sonuçlarına göz atmakta fayda vardır. Bunu yaparken Avrupa'nın durumunu, Darürrahat Müslümanları eserindeki yaşam biçimi ve Litvanya Müslümanları hakkındaki görüşleri ile kıyaslayarak ortaya koymaya çalışacağız.

1- Belirgin Medeniyet Eserleri

İster Paris'e ister Londra'ya ister diğer bir medeniyet merkezi olan kentin birine fikren seyahat edelim. Yalnız belirgin medeniyet eserlerine (binalar, köprüler, demiryolları, fabrikalar, mektepler, parlamento...vd.) dikkat eder isek ve yaşam biçiminin, geçimin iç yüzüne dikkat etmez isek bir şey anlayamayız. Ancak kudretlerine, akıllarına şaşırıp kalacağız. (Gaspıralı, 2005b: 165). Yaşam biçiminin iç yüzüne bakmazdan evvel Darürrahat Müslümanları'nda ve Litvanya Müslümanları'nda yer alan medeniyet eserlerine de bakmakta fayda vardır.

Darürrahat'ta iç ve dış mekânların ayrıntılı betimlemesi yapılmaktadır. Evler bahçeli ve letafetlidir. Evlerin yol tarafı gül bahçelik ve tunç parlaklığındadır. Evin etrafı her mevsim türlü türlü çiçeklerle donatılır. Bahçeler kuşla doludur. Kuş tutmak veya avlamak adet değildir. Kentte muntazam yollar olduğundan bahsedilmektedir. "İki taraftan taş kaldırımlar ve bunlar boyunca demir parmaklıklar ve bunların arkasında gül bahçeler ve güzel güzel haneler ahalinin zevk ve rahatına" tercüme olmakta ve nakletmektedir. Caminin tasviri de ayrıntılıdır. Darürrahat'ta kentte bulunan "pazar meydanından", "Abdurrahman-ı Salîs (üçüncü Abdurrahman) meydanından" ve bunları birbirine bağlayan yoldan da ayrıca bahsedilmiştir. Ortak yaşam mevcuttur. Ortak yaşam alanı olarak pazar görülmektedir. Pazardaki dükkanların çoğu gıda maddeleri satmaktadır. Bir iki dükkanda ise altın eşya ve ziynet eşyası satılmaktadır. Tek tip geometrik plan bulunmaktadır. Darürrahat'ta 300.000 kişi yaşamaktadır. 40 büyük köy ve 1 kent vardır. Köyler camiiyi merkeze alan ve geometrik bir yapıdadır. Demiryolu mevcuttur ve trenler elektrikli. Darürrahat'ta bütün yerleşim yerleri birbiri ile demiryolu ve telgraf benzeri telefon ile bağlıdır. Bu ülkede at ya da arabası yoktur. At ve öküzün yaptığı işi su ile elektrik kuvvetine dayanarak yapmaktadırlar. Darü's-

saadette yani ülkenin başkentinde dahi kent içi ulaşım da araba ve fayton yoktur. Herkes gideceği yere yürüyerek gitmektedir³ (Gaspıralı, 2005a: 206-250). Litvanya Müslümanları istisnaî şartlara ve yerleşim dağınıklığına rağmen İslam'ı din, tip ve gelenek olarak korudular. Onlar dinlerini ve kendi kimliklerini inatla koruyarak birkaç yüzyıl yaşamışlardır. Diğer Müslümanlar gibi mescitleri ve gelenekleri vardır (Gaspıralı, 2005c: 105-106).

2. Gelir Adaleti Adaletsizliği

Londra'da gelir adaletsizliği söz konusudur. Örneğin milyonluk binanın üç-beş katı bir aileye mekân olup yer aşağısı, alt katı yüz - iki yüz insana mekân ve dinlenme yeridir. Yukarı katta oturan aile bir kaymakamlık kadar mülke, beş-on milyonluk servete sahiptir. Aşağı kattakilerin başını koymaya bir yastığı, örtünmeye bir yorganı, su içmeye bir bardağı yoktur. Zengin aile yüz sene hiç çalışmayıp yemek yese dahi malında eksilme olmaz. Aşağı kattaki yüz adam, iki üç gün iş bulamazsa ne itibarı ne de yiyeceği kalır (Gaspıralı, 2005b: 166-167). Darürrahat'ın eşitlik temelini İslâm ülkesi olmasına oturtmaktadır. Buranın sınıf sınıf, bölük bölük ahali yoktur; herkes eşittir. Birbirlerinden ancak doğal yetenek veya kazandıkları ilim ve nam ile farklı olurlar. "Bu bir diyardır ki yahşilik en büyük sermaye; insaf en büyük ilim ve hüner itibar olunmuştur." (Gaspıralı, 2005a: 257)

Londra'da örneğin bir fabrikada üç-beş yüz beygir gücünde olan bir buhar makinesi, üç-beş yüz değişik aletleri hareket ettirmektedir. Üç-beş bin işçi sabahtan akşama kadar, en azından on-on iki saat çalışmaktadırlar. Elde edilen mal kocaman vapurlar ile cihanın her tarafına taşınmakta ve satılmaktadır. Fabrikanın hesap defterine hizmet eden defterdar ve kâtipler büyük bir büronun toplamından ziyadedir! İşte bu fabrika ufacık bir âlem, medeniyet topluluğudur. Fabrikanın emeğinin ürününden bir aile, ya üç-beş aileden oluşan bir ticari topluluk istifade eder. Kalan üç-beş bin insan, aynı hayvan gibi boğaz tokluğuna hizmet eder. Rothschild gibi on-onbeş adamın yüz milyonlarla servetine karşılık on-onbeş milyon halkın ölümlük iki arşın toprağı yoktur. Bir inekleri, bizim on inek kadar süt vermektedir. Öte yandan halkın yüzde doksan dokuzu bir ineğe bile sahip değildir (Gaspıralı, 2005b: 167-171). Darürrahat'ta ise her işlerini çok büyük bir hüner ve kolaylıkla yerine getirmektedirler. Bir kişi on kişinin işini eda edebilmektedir. Ülkeye geldiklerinde buranın meydan ve çimenliğinin genel olarak bataklık ve sazlık olduğunu görmüşlerdir. Sazlık ve bataklıktan ötürü havası zehirli olup muhacirlerin bir kısmı bundan dolayı sıtma hastalığına yakalanmıştır. Sonrasında topluluğun bilginleri, bilgeleri fikir alış-verişinde bulunarak tedbir almışlardır. Bütün topluluk buraları ıslah etmek için büyük bir işe girişmiş, genç

³ Kent ve ülke geceleri elektrik ile aydınlatılmaktadır. Ancak bu yollarda fener olması şeklinde değildir. İçinde çıra, mum veya yağ olmadan kendiliğinden yanan fenerlerden bahsedilmektedir. Bunlar şarj olabilmekte ve sensörlüdür. Kağıtları kendileri bitkilerden yapmaktadırlar. Kitaplar basılıp herkese ücretsiz verilmektedir. Yaptıkları makineler ile yumurtadan tavuksuz civciv çıkarırlar. Isınma ağaç ve odun yakmak biçiminde değildir. Yazda hava ısınınca onu istedikleri derecede serin ederler. Kentten kente telgraf olduğu gibi, bu ülkede evden eve telefonlar yapıp, bölmeden çıkmayıp söyleşip, anlaşabilmektedirler (Gaspıralı, 2005a: 191-261).

ve yaşlı, çoluk çocuk herkes haline, kudretine göre işe tayin olunup, ancak en çaresiz ve halsiz olanlar evlerinde kalıp, yemek pişirmek ile meşgul olmuşlardır. Dolayısıyla herkes çalışmıştır. Molla Abbas için bile gerekli ve ihtiyaç dahilinde olan her şey verilecektir. Onun için sabanlık (tarla; ekin yeri) ve bostanlık belirlenmiştir. Ülkede kul ve hizmetçi yoktur. “Usul ve nizamlarına” göre bunlara ihtiyaç dahi duyulmamaktadır. Bu ülke hususi geçim ve medeniyet dairesinde bulunmaktadır ve bunların geçim ve medeniyetleri huzurunda “Türkistan bedevi, Frengistan⁴ alçak derecelerde” kalmaktadır. Topluluktan bahsederken “bahtiyar”lığına özellikle vurgu yapılmaktadır. Diğer vurgulanan özellikleri ise ülkede “zulüm, keder, gam ve kaygı” olmamasıdır (Gaspıralı, 2005a: 188-254).

3- Yönetim

Londra’da millet ve devletin yönetim biçiminin en akıllı, parlak ve adaletlisi sayılan parlamentoya girelim: Parlamentonun elinden gelen iş ve adaletin yalnızca hükümdarlar vasıtasıyla ortaya çıktığı çok görülmüştür. Bazı parlamentoların gaddarlığı, cihanın belâsı olan cihangirlerin namına yetiştirilmiştir! En meşhur parlamento İngiliz ve bu parlamentonun düşünceleri ve toplanma sebebi, 250 milyon çeşitli ulusları, 30 milyon İngiliz’e ve cümlesini (hepsini) beraberce karıştırıp bir milyon kadar soylu ve zenginlerin rahat ve keyfine alet etmekten ibarettir (Gaspıralı, 2005b: 168-169).

Darürrahat’ta adil bir biçimde yönetim vardır. Ülkenin nüfusu 300.000 olup, 40 büyük köy ile kentten oluşmaktadır. Seydi Musa’nın silsilesinden gelen emirler, ülkeyi gayet akıllıca ve adaletle idare edip, ilim ve hizmete gösterdikleri rağbet ve gayret ile herkese örnek, ibret olmaktadır (Gaspıralı, 2005a: 245). Filozof krallar vardır. Ütopya ülkesi yetkili ve bilgili bir kral tarafından kurulmuştur. Ülkenin Ali isminde, Baba Musa silsilesinden gelen bir emiri, yöneticisi vardır. Ülkenin yönetimi, hukuk ve kanunları, şeriat ile sağlam akıl ve toplumun genel kabüllerine dayanmaktadır (Gaspıralı, 2005a: 206). Emir Ali’nin annesi Zehra Sultan da çok önemli işlerde bulunmuştur. Gazellerden bir divan ve bir felsefe dergisine sahiptir. Nüfuz ve gayreti ile kızlar için yüksek okul ve kız öğretmen okulu açtırmıştır. Ülkede önemli ve büyük işler, meseleler olduğunda her köyden bir alim ya da aksakal Emir tarafından davet edilmekte ve divanhanede toplantı yapılmaktadır (Gaspıralı, 2005a: 245-255). Bu ülkede yaşamalarının dolayısıyla mutluluklarının ve rahatta olmalarının sebebi olan Baba Musa 2075 yılı olmadıkça bu mekândan çıkmamalarını vasiyet etmiştir. Ayrıca bir vasiyetname de bırakmıştır. Onun emir ve vasiyeti Darürrahat’ta yaşayanlar için kanundur ve saygı değerdir. Ancak vasiyetnamede ne yazdığını bilen yoktur. Vasiyetname sene 1500’de (Milâdî: 2075) açılıp okunacağı ve o zamana kadar Darürrahat’tan çıkmayacakları kâğıt üstünde beyan olunmuştur. Vasiyetname 40 mühürlü olarak 40 kilit altındadır. 40 anahtarda 40 imama emanettir. Ülkede 40 köy ve cemaat (toplum) ve bir kent bulunmaktadır. “Her cemaatin bir İmamı olup, her birinde bir açkış (anahtar) ve mühür vardır”

⁴ Frenk: “Anglosakson, Cermen veya Latin ırklarının birinden olan kimse” (www.tdk.gov.tr)

(Gaspıralı, 2005a: 206-207). Bu İslâm toplumu başlangıçta Seydi Musa'nın akrabasından Seydi Yakup hazretlerini kendilerine emir ve nazır ilan edip yaşlılardan ve alimlerden 6 kişilik özel bir meclis seçmişler. Muhacirlerin her biri bir alim ve üstat olup aralarında usta bahçıvanlar, doktorlar ve mühendisler varmış (Gaspıralı, 2005a: 241-242). Litvanya Müslümanları ise, idarenin itibarını, bölgenin tarafsız ve güvenli elemanı olarak kazandıklarından, çoğunluğu askeri ve mülki görevlerde bulunmaktadırlar. Genellikle Litvanya Müslümanları, Rusya'nın en iyi Tatarlarıdır; kültür ve öğrenimlerine göre Müslümanların önde gelenlerindedir. Onları Rusya'nın diğer Müslümanları arasındaki faaliyetlere getirtmek arzu edilir. Bu işi kolaylaştırmak için onlara bazı imtiyazlar verilebilir. Zira, onların kültür hayatı başka Müslümanlara iyi örnek olacaktır (Gaspıralı, 2005c: 106-107).⁵

4. Eğitim - Öğretim

Londra'da üniversitelerinin birine girelim: Tahsil olunan konular akla sığmayacak çeşitliliktedir. Olgunluk, anlayış ve düşünceler de üst seviyededir. Avukatlar, Firavunların kanunlarından yüzyıldan yüzyıla Mösyö Gladstone'⁶un bazı tekliflerine gelinceye kadar hukuk bilimini ezberlemiştir. Bin atın kuvveti yetişmeyecek işi, bir yük kömüre işleten makineciler; beş-on dirhem kimyasal madde ile koca dağı alt üst edecek kimyagerler; denizler üstüne köprü yapacak mühendisler bu bilim yurtlarında yetişmektedirler. Avrupa'nın üniversiteleri ve diğer eğitim kurumlarının niteliği hayret sebebi ve dikkate değerdir. Ancak bunca bilimi ve alemin düşüncelerini kapsayıp da insan için en gerekli olan bilimlerin en şerefli olanının yürürlükteki çerçevenin ve eğitimin dışında bırakılmasına daha çok şaşırılmaktadır. Bu bilim ise binlerce senedir sürekli bir çöküş yaşamakta olan Avrupa'nın medeni yaşayışında bilinmeyen "ahlâk ve tam hakkaniyet"ten (ahlâk ve eksiksiz bir doğruluktan; adaletten) bahseden yüce bilimdir (Gaspıralı, 2005b: 169).

Darürrahat'ta eğitime çok önem verilmektedir. Sekizden on iki yaşına kadar ne kadar çocuk var ise, hepsi okula gider. İlköğretim 4 senedir. Erkekler ve kız çocuklar ayrı okurlar. Erkek çocuklar ilköğretimde matematik ve din öğrenirler. Sonra ziraat bilimi ve buna dair fizik ile kimya konuları okurlar. Köy hayatı ve yaşam için gerekli olan hüner ve zanaatları uygulamalı olarak öğrenirler. Kız çocuklar ise okulda öncelikle okuma yazma öğrenirler. Bundan sonra ev yönetimi bilgisi dikiş, nakış ve annelik için gereken ölçüde tıp ve sağlık bilgileri öğrenirler (Gaspıralı, 2005a: 212). Yüksek okul ve kız öğretmen okulu da vardır. Bu iki okuldan üstat öğretmenler ve iyi ev hanımları yetiştirilmektedir. Kız okulları erkek okullarından az olmayıp, ancak tahsil ettikleri bilim, teknoloji ve sanat kadınlığa lazım olan bilgilerden ibaret olup, pedagoji, tıp ilmi, hukuk ilmi alanında kadınlar erkekler kadar gayret etmektedirler. Kadınların mahkemelerde de etkisi vardır.

⁵ İsmail Bey, Tercüman'daki birçok yazısında da Tatarlardan söz etmiştir. Litvanya Tatar-Müslümanlarının bugünkü durumu hakkında pek fazla bilgi sahibi değiliz (Gaspıralı, 2005c: 107).

⁶ William Edward Gladstone (1809-1898): Dört kez başbakanlık makamına getirilen İngiliz devlet adamı (Gaspıralı, 2005b: 169).

Kadı kadınlar mevcuttur (Gaspıralı, 2005a: 244-256). Medrese üç şubeye bölünmüş olup, biri din bilimleri ve felsefe şubesi, biri matematik bilimleri ve fizik şubesi, diğeri ise siyasi bilimler ve millî yönetim şubesidir. Darürrahat'ta bilim, gerçeklik ve bahtiyarlık oldukça yaygındır. Diğeri diyarlarda ise savaşlar ve zulüm iddiaları devam etmektedir. Hiç kimse rahat değildir (Gaspıralı, 2005a: 263-266).

Litvanya Müslümanları'nın maddi sıkıntıları sebebiyle mektep ve medreseleri yoktur. Ancak nerede İslâmi bilgileri öğrenmek isteği varsa, oralara giden gezici hocaları vardır. Her bir Tatar ailesi, Arapça metinlerin Lehçe-Litvanyaca tercümesi olan mukaddes kitaplara sahiptir. Litvanya Müslümanları diğeri ülkelerdeki Müslümanlara hiç benzemezler. Onların çoğu, çok veya az derecede tahsillidirler (Gaspıralı, 2005c: 106).

5. Kadın - Erkek Eşitliği

Londra ve Paris kadınları terbiyeli, ince davranışlı ve nezaketli iken, Londra ve Paris caddelerinde yüz elli bin fahişe hanım vardır (Gaspıralı, 2005b: 170-171). Darürrahat'ta kadınlar ve erkekler iki bağımsız sınıf oluşturmaktadır. Birbirlerini tamamlamakta ve düzeltmektedir. Kadın ve erkek arasındaki ilişki de "akt ve şarta" bağlıdır. Kadınlar mal gibi alınıp satılmaz veya esir gibi kocaya verilmez. "Er ve kadın, iki taraftır ki yaşamları cebr, zor ve insafsızlıktan uzak olup, yalnız yekdiğerine muhabbet, birbiri ile arkadaşlık ve hukuk üzere bina olunmuştur." (Gaspıralı, 2005a: 257). Asabelik⁷, boşanma ve karı-koca arasında ortaya çıkan bazı iddialar ve erkeklerle olan davalar sıradan kadı tarafından mahkeme huzurunda bakılır ise de uygulanmadan önce karar ve duyuru kadı kadınlara yollanıp temyiz olunmaktadır. Bunun amacı kadınların haklarının korunmasıdır (Gaspıralı, 2005a: 256-257):

Kadı kadınların işine âlimelerden oluşan ve Hatice Banu'nun başkanlığında olan meclis bakıyor imiş. Erler ile kadınların hâl ve hakları şu derece muhafaza korunup adalet ve insaf üzere bina olunmuştur ki Darürrahat Müslimleri, bizim Türkistan kadını gibi dile sahip bir hayvan olmadığı gibi, Frengistan kadını gibi edepsizlik aleti dahi değildir.

Litvanya Müslümanları arasında kaç-göç olmamaktadır. Anlaşıyor ki Tatarlarla evlenmiş Litvanyalı kadınlar özgürlükleri için mücadele etmiştir. Oradaki Müslüman kadını, yerli Polonyalı veya Litvanyalı kadından ayırmak zordur. Genelde Litvanya Tatarları Ahmetoviç, (H)asanoviç, Selimoviç vs. gibi Tatar kökenli soyadları taşırlar (Gaspıralı, 2005c: 106).

⁷ "Şer'i kanunlarına göre mirastan birinci derecede pay alamayan uzak akraba." (Gaspıralı, 2005a: 256-257).

Sonuç

İsmail Bey, 1914 yılında 63 yaşında iken vefat etmiştir. Ömrü boyunca bıkmadan, usanmadan Türk halkları arasında kültürel bütünleşmeyi ve Rusya Müslümanları arasında “modernleşmeyi” sağlamak için çok yönlü çalışmalar yapmıştır. Bunlara örnek olarak, gazeteci ve yayımcılığını, “Usul-i cedit” eğitiminin yaygınlaşması için yaptığı çalışmaları, Rusya ve Dünya Müslümanlarının hakları uğrundaki mücadelesini sayabiliriz (Akpınar, 2005a: 62).

Dönemin Avrupasına bakarsak milyonlar sarf edip çeşitli yerlerde Hristiyanlığa davet edip, ona özendirirken, Avrupa içlerinde kiliseye ve İncil’e iman kalmamıştır. Güya insan özgürlüğü için savaşlar yapmaktadırlar (Gaspıralı, 2005b: 170-171). Avrupa’nın her neresi olursa olsun, görünüşünün parlaklığı ile pek çok kimseyi aldatabilir. Bir baktıkça Avrupa yaşam biçimi ve medeniyeti gayet süslü, ziynetli ve güzel bir kadına benzetilmektedir; fakat, biraz da dikkat olunur ise kadının dişleri uydurma, saçları takma, o dolu dolu göğüsleri kabartma pamuk...Ve bir de o canfes⁸ elbiseler çıkartılırsa yaralara, uyuzlara tesadüf olunup yüz çevirmeden gayri yol kalmaz (Gaspıralı, 2005b: 170-171)

Özetle, insanlar güzel ahlaklı ve güzel huylu iseler toplulukları uzun ömürlü olur ve ilerler. Ancak tersi durumda “içten çürümeye başlamış elma gibi, derece derece dağılıp” yıkılmaya başlar. Önceden efendi olanlar bugün kul ve hizmetçi olurlar (Gaspıralı, 2005a: 195-196):

Korkaklar bahadırlar yerine yetişir.

Alçaklar insafıların yerine geçer.

Cehalet perdesi bilginleri örter.

Tembellik, çabayı zapt eder.

Bu hale gelen toplumun sonu harap ve acınacak biçimdedir.

⁸ Canfes: “Desensiz, ince ve parlak ipekli kumaş ve bu kumaştan dikilmiş elbise.” (Gaspıralı, 2005b: 170-171)

Kaynakça

- Akpınar, Y. (2003). Gaspıralı'nın Edebi Eserlerine Genel Bir Bakış ve Darürrahat Müslümanları Romanı. *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları- Bildiriler*. Ankara: Türksoy Yay.
- Akpınar, Y. (2005a). İsmail Gaspıralı: Hayatı. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri:1 Roman ve Hikayeleri* (s. 15-62). Neşre Haz. Yavuz Akpınar vd. içinde İstanbul: Ötüken Yay.
- Akpınar, Y. (2005b). Roman ve Hikayeleri Hakkında Genel Bilgiler. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri:1 Roman ve Hikayeleri* (s. 63-72). Neşre Haz. Yavuz Akpınar vd. içinde İstanbul: Ötüken Yay.
- Akpınar, Y. (2005c). İsmail Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri:2 Fikri Eserleri* (s. 11-57). Neşre Haz. Yavuz Akpınar. içinde İstanbul: Ötüken Yay.
- Gaspıralı, İ. (2005a). Darürrahat Müslümanları. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 1 Roman ve Hikayeleri* (s. 167-273). Çev. Y. Akpınar ve B.Orak. Neşre Haz. Yavuz Akpınar vd. içinde İstanbul: Ötüken Yay.
- Gaspıralı, İ. (2005b). Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene (Avrupa Medeniyetine Eleştirel Bir Bakış). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 2 Fikri Eserleri* (s. 158-184). Neşre Haz. Yavuz Akpınar . içinde İstanbul: Ötüken Yay.
- Gaspıralı, İ. (2005c). Rusya Müslümanları Fikirler, Notlar, Gözlemler. *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: 2 Fikri Eserleri* (s. 77-121). Çev. A. İbrahimov-Y. Akpınar. Neşre Haz. Yavuz Akpınar. içinde İstanbul: Ötüken Yay.
- Görgün, T. (2003). Medeniyet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 298-301). içinde
- Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 296-297). içinde
www.tdk.gov.tr